

A hozzáférés és változások a tudományos könyvtárak küldetésében*

A virtuális könyvtár kulcsa a hozzáférés, ami oly egyszerűnek látszik: csak rá kell kattintanunk egy-egy csatolásra, hogy az információhoz hozzájuthassunk. Azonban a virtuális könyvtárak és használói számtalan műszaki, jogi és szervezeti akadályba ütköznek. A 21. század elejének az a legfőbb kihívása, hogy hogyan lehet a digitális és hálózati információkat a könyvtárak hagyományos gyűjteményeivel és szolgáltatásaival integrálni. A hatékony virtuális könyvtár nem épülhet csak jó szándékra, hiperaktivitásra, technológiákra és információs forrásokra; a már létező megoldások jó kiindulópontként szolgálhatnak, de a könyvtárosoknak konkrét koncepciókat, célokat és stratégiákat kell kidolgozniuk, hogy a virtuális könyvtárakat használói igényei szerint építhessék meg.

Bábeltől a virtuális könyvtáráig

A ma délelőtti ülésen a 21. századdal foglalkozunk, de mert nem vagyok jó, nem láthatom előre a jövőt. Edgar Fiedler közgazdászal értek egyet, aki Law of Prediction (Az előrejelzés törvénye) című művében ezt írja: „Az előrejelzés nagyon nehéz dolog, különösen, ha a jövőről van szó.” Mirjam Foot is így gondolkodik. Ma délután arról fog beszélni, hogy egy dolog biztos, a változás. Más szavakkal: bizonytalan korban élünk, és a bizonytalanság egyre csak nő! Mielőtt a könyvtárak jövőjéről szólnék, a múltat veszem számba.

Amióta az alexandriai könyvtár leégett, a tudósok szüntelenül a mindent átfogó könyvgyűjteményről álmodoznak. Feudális nagyurak, tudósok, könyvtárosok, költők és köznapi emberek szerettek volna hozzáférni az emberiség tudásának egészéhez. De a teljes és egyetemes könyvtár többé már nem volt megvalósítható. Álom maradt, csakúgy, ahogy Jorge Luis Borges fantasztikus írásában, a Bábeli könyvtár című művében olvasható: „Amikor kihirdették, hogy a Könyvtár minden könyvet magába foglal, túlárado boldogság volt az első érzés. Minden ember egy érintetlen és titkos kincs urának érezte magát. Sem egyéni, sem a világot érintő probléma nem volt, amelyre ne lett volna ékes-szóló megoldás valamelyik hatszögben” [1].

Ma úgy mondanánk: valamelyik webszerveren. A világ minden táján több millió embert készlet ez a sajátos boldogságérzés, az ismeretlen iránti kíváncsiság, de a fontos információk felkutatása iránti

igény is arra, hogy virtuális utazást tegyen a World Wide Weben. Ugyanakkor a mindent átfogó virtuális könyvtár nem jön létre sem a közeli, sem a távoli jövőben, sőt a tudás és információ mai társadalmában sem. Túl sok nyomtatott könyv van a raktárainkban, és naponta újabbakat teszünk melléjük. A frankfurti könyvvásáron minden évben egyre több új címet kínálnak, és a kiadói ipar tovább növeli az eladott nyomtatott könyvek, folyóiratok és hírlapok számát.

A hagyományos könyv csaknem tökéletes interfészt kínál használóinak. Csaknem tökéleteset, mert azt még el tudom képzelni, hogy a fürdőkád-ba magammal viszek egy hordozható vízálló plazmaképernyőt, de hogy az ágyba is magammal vigyem a képernyőt és a szünetmentes áramforrást? Nem, Marshall McLuhan prognózisa a könyv haláláról téves volt, és az is marad! Így aztán Til Mette karikatúrája [2] sem válhat valósággá (1. ábra).

A könyvtárak és a könyvtárügy jövőjéről évek óta ellentmondó nézetek látnak napvilágot, és a vita ma is tart. Az egyik oldalon könyvtári elméleti szakemberek, néhány tudós, tudományszervező és számos könyvtárhasználó hisz abban, hogy az információtechnológia fejlődése meg fogja oldani az információellátás valamennyi gondját. Az ő virtuális könyvtárunknak a hozzáférés a kulcsszava, abban a jelentésében, ahogy az 1997-es, 6.

* Elhangzott a LIBER éves közgyűlésén (Prága, 1999. július 6–10.)

1. ábra

WWW-konferencián használták. Annak mottója az „Elérhetőség ... mindenki és minden össze van kapcsolva” volt, és oly egyszerűnek látszik: csak rákattintunk a csatolásokra, és hozzájutunk az információhoz.

Ebben a csoportban az optimista kollégák abban bíznak, hogy a könyvtár átalakítható információ-raktárrá és webportállá, azaz olyan helyé, ahol az információk egyetlen helyen beszerezhetők. Könyvtárakat könyvtári menedzserek, információ-technológiai szakemberek és olyan korszerű könyvtárosok működtetik, akik ebben az átmeneti időszakban megtanítják a használóknak az információs jártasságot egészen addig, amíg végfelhasználókká válnak. A pesszimista kollégák a könyv, a könyvtár és a szakma kihalását vetítik előre. Az ő információs világuk teljes egészében virtuális, és a Microsoft, az AltaVista, az Elsevier, az EBSCO, a Bertelsmann és más jelentős szereplők uralják.

A kollégák egy másik csoportja a hanyatló gyártási költségvetések és az elégtelen személyzet miatt siránkozik. Ők még hisznek az állományban, és meggyőződésük, hogy az állam felelős az információs válság megoldásáért. Közülük néhányan abban reménykednek, hogy egy napon könyvtáraik nyomtatott gyűjteményei még megérik a könyvek reneszánszát a posztmodern társadalomban.

Mindkét csoport érveit érdemes elemezni, hogy megértsük, mi is történik valójában. Amit állítanak,

igaz is, meg nem is. A gyakorlatiasabb könyvtárosok tisztában vannak azzal, hogy a jövő könyvtárának költséghatékony egyensúlyt kell találnia a hozzáférés és az állomány között. Könyvtárak hibrid könyvtár lesz, amely valóságos és virtuális gyűjteményeket egyaránt tartalmaz. Azért harcolnak a magasabb költségvetésért, hogy mindkettőbe befektethessenek: a helyben tárolt papír alapú és digitális forrásokba, valamint információtechnológiába és szolgáltatásokba a virtuális gyűjteményekhez való jobb hozzáférés érdekében. De egyre rosszabbul érzik magukat, hiszen az Elsevier és más kiadók részvényeseinek érdekeiért küzdenek.

Mindkét csoport számára világos, hogy az ismeretek közlésének, előállításának, terjesztésének és közvetítésének módszerei és technikai manapság gyorsan és radikálisan változnak. Mindannyian tudjuk, hogy újra meg kell határoznunk a könyvtár hagyományos szerepét: mit és hogyan válasszunk ki, szerezzünk be, osztályozunk, írjunk le, szolgáltatassunk, archiváljunk és tegyünk hozzáférhetővé, hogyan segítsünk az információk felhasználásában, és ami még fontosabb: hogyan biztosítsunk ingyenes és mindenki számára elérhető hozzáférést az információkhoz a könyvtárak küldetésének megfelelően.

Virtuális, digitális vagy elektronikus legyen a könyvtár?

A virtuális könyvtárak valóságát legjobban a világhálón tapasztalhatjuk meg. A virtuális könyvtár fogalmára keresve az ígéretes cím – <http://www.virtuelle-bibliothek.com/> – ellenére egy idegenforgalmi hirdetéshez jutunk el, amely a Truse völgyére vonatkozik (2. ábra).

2. ábra

Okos marketingszakemberek – a minél több katintás reményében – egyszerűen megvásárolták ennek a domainnévnek a jogát.

Ha tovább keresünk, elkerülhetetlen, hogy egy másik dilemmára ne bukkanjunk. A FIREBALL nevű német keresőgéppel 3300 találatot kapunk a „virtuelle Bibliothek” kérdésre, 1300-at a „digitale Bibliothek” és 600-at az „elektronische Bibliothek” kérdésre – mindezt csonkolás nélkül és csupán Németországban; az AltaVista segítségével és angol kifejezéseket is használva több mint 270 ezer találathoz lehet jutni.

Ha ezekre a találati mennyiségekre gondolunk, arra a következtetésre juthatunk, hogy a könyvtárosok nyelvhasználata megfelel a hálózaton szokásos használatnak: mindhárom kifejezést önkényesen használják az interneten kínált sokféle információra. A net valósága azt mutatja, hogy a könyvtárosok, akik egyébként ellenőrzött szótárral szoktak dolgozni, most nem igazán segítenek azt meghatározni, hogy mi különbözteti meg az elektronikus könyvtárat egy digitális vagy egy virtuális könyvtártól.

A düsseldorfi *Thomas Hilberer* kolléga meghatározási kísérlete: „*A digitális könyvtárak elektronikus információgyűjtemények, amelyek valódi könyvtárak tulajdonában, és ezért azok ellenőrzése alatt vannak. A virtuális könyvtárak hivatkozásgyűjtemények (linkgyűjtemények), olyan információkra mutatnak rá, amelyek mint olyanok nincsenek az illető valódi könyvtár birtokában. Természeténél fogva minden virtuális könyvtár egyben digitális könyvtár is, viszont egyáltalán nem minden digitális könyvtár virtuális könyvtár. Például a CD-ROM gyűjtemények nem virtuális digitális könyvtárak*” [3].

Hilberer szerint egy düsseldorfi elektronikus diszszertáció a düsseldorfi digitális könyvtár része, s egyben az oldenburgi virtuális könyvtár része. A „PscLit” CD-ROM része egy digitális könyvtárnak, de ha ugyanazokat az adatokat az OCLC FirstSearch szolgáltatásán keresztül érjük el, akkor már egy virtuális könyvtár része. A technikai lehetőségek elmoszák a határvonalakat is: egy analóg videó például, amely csak elektronikusan játszható le, „megfoghatatlan” virtuális információvá válik, amikor egy webtvérszerverhez kapcsolják. Sőt, egy kikölcsonzott valódi könyv is virtuálissá válhat, ha a felszólítások ellenére nem viszik vissza. Nem lenne szabad zavart keltenünk a használók között azzal, hogy megtévesztő neveket adunk az infor-

mációknak. Nem segít, ha a technológia, a költségek vagy a forrás alapján teszünk különbséget. A használó nem kíváncsi arra, hogy egy-egy információforrást az elektronikus, a digitális, a virtuális vagy a valódi könyvtár körébe soroltak-e. Hozzá szeretne férni, hogy kereshessen benne, elolvassa, lemásolja stb.

A „virtuális” szó jelentése a Microsoft Encarta meghatározásában pontosan rámutat a lényegre: **’virtuális’ 1. lehetőségként rendelkezésre álló; 2. elképzelt, látszólagos** [4]

A virtuális könyvtár lehetőségként létezik, egy-két csatolása működik vagy nem, az egyik információ semmibe sem kerül, a másik költségekkel jár, a dokumentumszolgáltatásba bevont dokumentum maga nem olvasható, de a lehetőség fennáll elolvasására. A második jelentés is ráillik: a virtuális könyvtár eszmeileg létezik, úgy látszik, mintha létezne. Ugyanis – a több száz millió weblap ellenére – a virtuális könyvtár ma még csak egy kicsi könyvtár valódi könyvtárainkkal összevetve. A 270 ezer találatot látva úgy tűnik, hogy a duplumok kiválogatása után is több virtuális könyvtár van a hálózaton, mint virtuális könyv. Másképpen szólva: túl sok a virtuális könyvtár, és túl kevés a virtuális könyv. És, legalábbis részben, e helyzet miatt a könyvtárosokat lehet hibáztatni. Alig van olyan könyvtár, amely ne az említett három név valamelyikén kínálna fel helyi CD-ROM-gyűjteményét, többé vagy kevésbé jól kommentált, nem teljes, kézzel előállított bookmarkjegyzékeit, vagy katalógusának webes interfészét az egész világ számára. Nem okolhatjuk a helyi pizzasütőt, ha nem helyezi el a „noindex” metahívójelet weblapjain, vagy szervere főkönyvtárában nem szerepel a „robots.txt”, azaz a keresőgépek robotjainak szóló parancs [5], de a könyvtárak információs szakértőinek tudniuk kell, hogy a csak helyben elérhető adataik jegyzéke a weben annyira megnöveli az AltaVista és sok más keresőgép visszahívási arányát, hogy az megakadályozza a PscLit, INSPEC és más adatbázisok eredeti szolgáltatóira irányuló keresést.

A helyzet még szomorúbb, ha megnézzük, mit nem nyújtanak a könyvtárak. Az intézményeikben dolgozó tudósok által írt nagy mennyiségű szürke irodalom ott szunnyad a személyi számítógépek merevlemezén, irodai fiókban heverő diszkeken, vagy – legjobb esetben, de a könyvtárosok tudta nélkül – tanszékek és karok webszerverein. Nem érhetők el a könyvtár online katalógusán vagy valamely regionális online katalóguson keresztül. A

tük ott hevernek a szénakazalban, vagy akár a küszöbön, és vagy senki nem szedte fel őket, vagy pedig olyan információs amatőrök hajoltak le értük, mint például *Jerry Yang* és *David Filo*, néhai stanfordi diákok, akik a Yahoo-t létrehozták, és mára milliárdosok lettek, vagy olyan tudósok, mint *Ginsparg*, a fizikatudományi preprintszerverek megalapítója.

Ugyanez vonatkozik a raktárainkban lévő nyomtatott kincsekre, amelyek szerzői joga már lejárt. Ezeket életre kelthetjük, és kitehetjük őket a hálóra, ahelyett, hogy magas árakat fizetnénk a fakszimile kiadásokért. Erre azonban szinte egy könyvtár sem hajlandó, ha csak valaki nem támogatja a projektet. Ismét olyan amatőrökre volt szükség, mint *Michael Hart*, *Gunter Hille* és számos nem könyvtáros önkéntes a Gutenberg-Project [6] megalapításához, és olyan okos kiadókra, mint a Directmedia Publishing szakemberei, akik CD-ROM-on és az interneten értékesítik „A német irodalom digitális könyvtára Lessingtől Kafkáiig” című összeállítást [7], és akik elhalászták a „digitale-bibliothek.de” domainnevet a könyvtárak elől.

Úgy tűnik, hogy a könyvtárosok általában késve érkeznek egy kicsit, de mindig szakmai alapos-sággal és megbízhatósággal; sok projektbe nagy lendülettel kapcsolódnak be, és hajtja őket az az aggodalom, hogy szakmájuk és a könyvtár mint intézmény státusát a World Wide Web más szereplői megtingathatják.

Ha megvizsgáljuk, hogy a virtuális könyvtárat építő könyvtárosok és kiadók milyen eredményeket értek el, megállapíthatjuk, hogy egyikük sem dolgozott nagyon hatékonyan az internet jelentős szereplőinek eredményeivel összehasonlítva. Csak néhány kivétel van, mint az országos felsőoktatási webindexek, a tárgyköri információs zsilipek, és azok a digitalizált gyűjtemények, amelyeket könyvtárosok hoztak létre és működtetnek. Remélem, hogy kapunk – vagy inkább megragadunk – egy második esélyt arra, hogy továbblépjünk a virtuális könyvtárakhoz vezető úton. Mielőtt áttekintenénk a konkrét esélyeket és a tudományos könyvtárak új küldetését, elmondom, hogyan látom a technológiai változások és az információhordozók jövőjét.

Információtechnológiai trendek

Nem most kell részletesen megvitatnunk a jövő trendjeit. Itt csak röviden sorolom fel, mit jósolok az

információtechnológia területén. Az eddiginél rohamosabb technológiai változás áll előttünk.

- A tárolóeszközök kapacitása ma már nem igazán probléma, ha a DVD-re, az óriási merevlemez személyi számítógépekre és a terabájtnyi archívumokkal rendelkező szerverekre gondolunk. A múltban tapasztalt akadályokkal már nem fogunk találkozni.
- A helyi és nagy területű hálózatok sávszélessége elég lesz például ahhoz, hogy nagy feloldású, teljes képernyős minőségben videókat és háromdimenziós virtuálisvalóság-alkalmazásokat vigyünk át.
- A mobil távközlés integrálódik a mobil számítástechnikával. Magától értetődő lesz, ha a diákok bárhol is, például a kávézók asztalai mellől el-látogatnak a virtuális könyvtárba.
- A szoftverek használóbarátabbak lesznek és alkalmasabbak, hanggal lehet majd vezérelni őket, és az output is hangformátumú lesz. Az ügynökök és robotok személyre szabottan segítenek. De a változások tempója következtében az új szoftveralkalmazásokat új problémák kísérik majd, ahogy az ma is történik.

Könyvekből multimédia termékek?

Maradjunk még egy keveset az információhordozók jövőjénél. *Heine*: Németország. Egy téli regé-jének teljes szövege PSION hordozható számítógépemen egy olyan szerkentyű, mint a „Rocket Book” vagy a „Soft Book”, az elektronikus könyvek elolvasásához szükséges új készülékek. Ma már ezek nagyobb gyermekek játéka. Az az angol szótár viszont, amelyet az asztali számítógépemen tároltam, meglehetősen hasznos segédlet. Az elektronikus publikációk már a referenszművek és az unalmas bibliográfiai indexek területén is helyettesítik a nyomtatott változatokat, és hamarosan helyettesíteni fogják a folyóiratok tudományos cikkeit és a hasonló forrásokat is.

Sem a könyvtárosok, sem a használók nem sajnálják a bibliográfiai referenszművek sok-sok kötetének elvesztését – hanem csak, ha egyáltalán, a CD-ROM hálózatok gazdái. Őket szinte naponta feldühítik a rosszul programozott és az össze nem illeszthető szoftverek, hogy a Microsoft operációs rendszereivel felmerülő gondjaikat ne is említsük. Ahogy egyre több szoftver és multimédia termék áll rendelkezésre az oktatás és tanulás területén, ugyanúgy nő a technikai problémák mennyisége is. Látva gyerekünk számítógépes játékát, amely-hez meghatározott hardverre van szükség, és

amely az új játék installálása után megbénítja az operációs rendszert, elképzelésünk lehet arról, milyen lesz a multimédia ideális világa, amelyre az oktatáspolitikusok annyira vágyanak.

A könyvtárosok, akik eddig alig vagy csak vonakodva nyúltak az ilyen típusú információk elődjéhez, a videofilmhez, kénytelenek foglalkozni ezekkel az információforrásokkal, mivel ezek sok területen felváltják a meglévő tankönyvgyűjteményeket. A könyvtárakra nézve annál komolyabbak lesznek a következmények, minél több idő telik el addig, amíg hozzáértéssel tudnánk kezelni is őket. Különböző ezt a feladatot mások fogják elvégezni. Az adatfeldolgozó központok és a médiaközpontok, vagy pedig a gyűjtemények ismét az intézmény titkárnőjének vagy a kari tudományos segédmunkatársnak az irányítása alá kerülnek – szépen decentralizálva egy CD-ROM-on vagy az interneten, de semmiképpen sem visszakereshetően bármilyen könyvtári katalógusban.

Vagy pedig sokkal radikálisabb lesz a változás. A Bertelsmann és a Nixdorf Alapítványok által nemrégén közzétett, a jövő felsőoktatásáról szóló forgatókönyv a következőképpen írja le a felsőoktatási piacot a 2005. évben [8]. A diákok döntése nem azon múlik majd, hogy Münchenben tanulnak-e, mert ott van a barátjuk, vagy Oldenburgban, mert ott olcsóbb a megélhetés, hanem globálisan válogatnak az interneten az online felsőoktatási szolgáltatók között, és nemzetközi konzorciumok, vállalati egyetemek, virtuális egyetemek és egyetemi hálózatok ajánlataira lelnek, amelyek akkreditált távtanulási modulokra, oktatási csomagokra és „dobozolt képzésre” vonatkoznak. A vizsgálat szerint a diákok 50%-a már nem a hagyományos egyetemeken fog tanulni; tanulmányaikat a webre alapozott, rugalmas, konfigurálható, szimulációkat tartalmazó interaktív, számítógéppel segített közös munka (computer supported co-operative work = CSCW) formájában fogják folytatni. A diákok döntése a költség-haszon mérlegelésén alapul majd, mert az oktatásért évente 15 ezer eurót kell majd fizetniük. E forgatókönyv szerint az egyetemek és az oktatási piac más szolgáltatói versenyeznek egymással, de a szerzők nem említik, vajon jute szerep a könyvtárnak terjesztőként, technikai szolgáltatóként vagy sem. Manapság azt látjuk, hogy országos szinten milliókat ruháznak be az egyetemeken a multimédiás fejlesztésekbe, de nem vagyunk biztosak benne, hogy a Bertelsmann és Nixdorf számára készült prognózis beválik-e, akár üzleti eszméjét, akár a tanulás komplex valóságát tekint-

ve. Remélem, hogy a multimédiás tanulás és oktatás behavioristább megközelítései kudarcot valának majd, és hogy a társadalmi dimenziójú konstruktivista tanulás eszméje fog győzedelmeskedni, *Benjamin Franklin* említette értelemben: „Mondd el és elfelejtem, tanítsd meg és emlékszem rá, vonjál bele és megtanulom.” Elérkezik majd a multimédia és a webre alapozott tanulás ideje, de ezeket arra kell felhasználni, hogy jobb legyen a kommunikáció és az információellátás, nagyobb legyen a kreativitás, jobban bevonják a diákokat, és javuljon az oktatás minősége. A multimédia alkalmazása eléri a kutatással kapcsolatos publikációkat is, amelyek még mindig a lineáris, papírra nyomtatott változatok elektronikus másolatai.

Ha figyelembe vesszük, hogy a monográfiák elektronikus kiadásainak száma már elérte az 1% alatti szintet, és az e-folyóiratok száma jóval 10% alatt van, a virtuális könyvtár jelenlegi státusát valójában igencsak viszonylagosan lehet megítélni. A közvetlen jövőre vonatkozó előrejelzésem kicsit másmilyen. A tanításhoz való tankönyveket kiegészítik és részben felváltják a multimédia termékek. A kisebb, de az egész világ olvasóközönségének szóló tipikus kutatási monográfiákat, a tudományos folyóiratokat és sorozatokat, a bibliográfiai és más referenzműveket elsősorban elektronikusan fogják majd kínálni. A kérdés csak az: ki fogja őket szolgáltatni, milyen pénzügyi és jogi feltételek mellett, vagyis:

Az előfizetéstől a használat után való fizetésig

Már most is komoly nézeteltérések és konfliktusok vannak a szerzők, kiadók, terjesztők, kiskereskedők, könyvtárak és olvasók között. A mostani átmeneti időszakban az információs lánc minden szereplője kettős stratégiát próbál alkalmazni: megőrzi hagyományos szerepüket, és megkérdőjelezi egymás létét. Az időszaki kiadványok válóságát, amelyet a 3. és 4. ábra karikatúrái illusztrálnak, most nem tudom mélyebben taglálni [9].

A könyvtárak küldetése, azaz hogy mindenki számára elérhető áron és huzamos ideig elérést biztosítsanak az információkhoz, nem vág egybe a nagy kiadócégek részvényeseinek és menedzsereinek érdekeivel. Ez utóbbiak már megkezdték az elektronikus kereskedelem alkalmazását a könyvtárak ellátásában. Ebben az átmeneti időszakban

3. ábra

4. ábra

a nyomtatott változatra szóló előfizetéseket felárért kombinálják a folyóiratok online hozzáféréseivel, és megpróbálják piaci részesedésüket azáltal növelni, hogy valamennyi cím elérhetőségét lehetővé teszik, ha a könyvtár elfogadja a „le nem mondhatóságra” vonatkozó záradékot. A kiadók említett árpolitikája a válság eszkalációjához vezet. Lehet, hogy ez az eszkaláció szükséges ahhoz, hogy a könyvtárak és a tudományos közösség arra ösztönözzék, változtassa meg beszerzési politikáját és vásárlóerejét, valamint gondolja át a szellemi tulajdonra vonatkozó jogait.

Ma még azonban a könyvtárak és a tudósok reakciói nem következetesek. A könyvtárak egyrészt megfogalmazzák az elektronikus információk kiválasztásával és beszerzésével kapcsolatos állás-

pontjukat és irányelveiket; így például a könyvtári konzorciumok nemzetközi koalíciója (International Coalition of Library Consortia) [10], amelynek az egész világon ötezer tagkönyvtára van, vagy a holland és német egyetemi könyvtárak közössége [11], és a LIBER állásfoglalása a licencszerződések alapelveiről [12]. Másrészt a könyvtárak az államtól kérnek többlettámogatást, és ha megkapják, olyan szerződéseket írnak alá az Elsevierrel és az Academic Press-szel, amelyek feltételei elveik egyikével sincsenek összhangban. Ugyanez a helyzet a tudósokkal is: továbbra is átadják cikkeiket a kereskedelmi kiadóknak, új folyóiratokat alapítanak számukra, és nem gondolnak a következményekre vagy az alternatívákra.

Ehelyett együtt kellene működnünk a tudósokkal és a tudós társaságokkal. A tudományos publikálás új modelljeit kellene kifejlesztenünk és megvalósítanunk a gyakorlatban, kihasználva a World Wide Web és az új technológia lehetőségeit. A Stanford Egyetemi kísérlete (High Wire Press) vagy a New Journal of Physics alternatív koncepciója, vagy a SPARC (The Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition) [13] a helyes irányba mutat: ezek fokozni próbálják a versenyt a kutatási információk piacán azáltal, hogy a tudományos intézményeken belül indítanak új folyóiratokat, nonprofit kiadót alapítanak, vagy önszerveződő struktúrákat hoznak létre az elektronikus publikáláshoz.

Valamivel radikálisabb változat volna a következő megoldás. Mi történne, ha a LIBER összes tagja az International Coalition of Library Consortia öt-ezer tagjával együtt elhatározná, hogy nem újítja meg előfizetéseit annál az öt nagy kiadónál, amelyeknél az elkövetkező évre a legmagasabb az áremelkedés, és a tudós társaságok is jóváhagynák ezt a bojkottot? Az átmeneti időben a tervezett cikkeket szokás szerint lektorálhatnák, és elektronikusan elküldhetnék metaadataikkal együtt a SPARC által fenntartott központi adatbázisba vagy a nemzeti könyvtáraknál lévő decentralizált adatbázisokba, esetleg a szerzők anyaintézményeinek könyvtárába, vagy mind a három helyre. Attól félek, hogy ez a forgatókönyv csak álom marad. A könyvtárak fenntartják előfizetéseiket még az olyan zűrösnek mondható kiadónál is, mint az MCB Publications, a könyvtárosok pedig elfogadják ugyanezt a kiadót az IFLA egyik fő szponzoraként, amely finanszírozhatja az elektronikus folyóiratok jövőjéről szóló kerekasztal-beszélgetéseket, ahogy ez meg is történt.

De tekintsünk kissé optimistábban a valóságra és a jövő hibrid könyvtáiról szóló koncepciókra. Ezekben az átmeneti időkben felvetődik az a kérdés, hogyan kell majd ügyfeleink számára prezentálni az új információhordozókat a régi és újabb nyomtatott információkkal együtt.

A hibrid könyvtár: az információ és a munka integrálása

Egyetértek azokkal a brit kollégákkal, akik a hibrid könyvtár ideáját a következőképpen fogalmazták meg: „A kommunikációs és információs technológia lehetővé teszi az információ és a munka integrálását” [14]. Egy másik meghatározás az ismeretmegosztásos munkakörnyezettel foglalkozó Santa Fé-i munkamegbeszélésről származik: „A »digitális könyvtár« koncepciója nem azonos pusztán egy információszerzési eszközökkel kezelt digitalizált gyűjteménnyel. Inkább olyan környezetet jelent, amelyben együvé kerülnek azok a gyűjtemények, szolgáltatások és személyek, amelyekben és akiken az adatok, információk és tudás létrehozásának, terjesztésének, használatának és megőrzésének teljes életciklusa nyugszik.”

A diákok és a tudósok ugyanazt akarják csinálni a virtuális könyvtárban, amit mindig is tettek a valóságos könyvtárban – de digitális eszközökkel, mindenféle fennakadás nélkül és kényelmesen, anélkül, hogy el kellene hagyniuk helyüket, sőt otthonukban dolgozva. Információt szeretnének találni, elolvasni, meghallgatni, megtekinteni, tárolni, kinyomtatni, elemezni és alkalmazni. Kritizálni akarják, észrevételezni, idézni, és átvenni saját adatbázisukba. El akarják küldeni kollégáiknak, és – ha szükséges – akár fizetnek is az értékes információkért és szolgáltatásokért.

E tevékenységek mindegyike egész sor egyedi folyamathoz kapcsolódik. Gondoljunk csak az interneten való információkeresésre és -találásra. A probléma nem új. Borges szerint: „Az óriási reménységet természetesen túlzott csüggedtség követte. A bizonyosság, hogy valamelyik hatszög valamelyik polcán értékes könyvek vannak, és hogy ezek az értékes könyvek hozzáférhetetlenek, szinte elviselhetetlennek tűnt” [15].

Borges eszméje az univerzumról mint végtelen könyvtárról, amelyben labirintusszerű káosz uralkodik, hasonlít az internet mai valóságára. A keresőgépek nagy száma ellenére sok problémát okoz, hogy elválasszuk az ocsút a tiszta bűzától, vagy

másképpen szólva: hogy megtaláljuk a sok tüt a sok-sok szénakazalban. Számos lépést kell megtenni ahhoz, hogy az információt megtaláljuk. Gondoljunk csak saját könyvtárunkra: ott milyen keresésre, milyen rendszerek közötti váltásokra, és jó esetben milyen bonyodalmas másolási és beillesztési (copy and paste) tevékenységre van szükség. A használoknak rendszerint egyre-másra új hivatkozásokat kell beírniuk, hogy következő keresésükbe beilleszthessék. Ha egy interdiszciplináris témát választanak, még rosszabb a helyzet.

És mostanáig csak az információ fellelésével foglalkoztunk. Ha a használó új információt kíván létrehozni a virtuális könyvtár számára, a helyzet még bonyolultabbá válik, ahogy a következő példa is mutatja: „*Tegyük fel, hogy egy, a modern szolgáltatásokra nyitott tudós szeretné a gyakorlatba átültetni az egyetem vezetőinek arra vonatkozó felszólítását, hogy az új hordozókat integrálják az egyetemi oktatásba. Saját tantárgya keretében új tanítási és tanulási tömböt szeretne előállítani, amely a multimédián alapul, amelynek létrehozása során saját szövegeit, nyomtatott szövegeit, könyvekből származó grafikus ábrázolásait, hangszalagra vett dokumentumait és videoanyagait, valamint bibliográfiai hivatkozásait didaktikai szempontból elő kell készítenie, és prezentálnia kell saját diákjai és más egyetemek hallgatói számára egy interaktív, hipermédiás kapcsolatokkal ellátott platformon a World Wide Weben.*

Reményekkel telve műszaki segítséget kér az adatfeldolgozó központtól, a könyvtártól és a médiaközponttól. Ezután kapcsolatba kerül különböző emberekkel, és – ha szerencsés volt – megismerkedik egy fél tucat segítőkész kollégával különböző intézetekből. Legjobb esetben ötleteket kap, hogyan szerezzen anyagi forrásokat országos és európai programoktól intézete számára. De nem nagyon valószínű, hogy bármelyik egyetem képes lenne azokra a szolgáltatásokra, amelyekre szüksége van” [16].

A hibrid könyvtárnak a sajátja, hogy szolgáltatásai ezeket a kéréseket kielégítik. Ha a könyvtár nem képes ezt maga elvégezni, meg kell terveznie egy integrált szolgáltatást az adatfeldolgozó központtal és a médiaközponttal együtt, és ezt a szolgáltatást a használó számára világos és érthető módon be kell vezetnie.

Virtuális álmkönyvtáram az információ minden fajtájához integrált hozzáférésként jelenik meg, továbbá olyan munkahelyként, ahol az információ

integráltan használható és dolgozható fel – a könyvtárban, az intézetben és otthon. Ez a látomás messze van attól, hogy megvalósuljon. Nem elég kétszáz személyi számítógépet felállítani a könyvtárban, felszerelni őket mindenféle szoftverrel, és felsorolni az információforrásokat a webböngésző segítségével. A groningeri egyetemi könyvtári kollégák tapasztalatai szerint ez csak oda vezet, hogy a használók szörfölnek a weben, vagy digitális írógépként használják a személyi számítógépet. Ezért nem hibáztathatjuk a diákokat. Mivel ezeket az értékes információforrásokat nem integrálják, gyakran nem is használják őket. Ezért nézzük meg most közelebbről azokat az információkat, amelyek a kínálatban szerepelnek.

Információ a hibrid könyvtárban

A hibrid könyvtárban a WWW arra szolgál, hogy a különböző információforrásokat a helytől, az időtől és fizikai formájuktól függetlenül elérhetővé tegye, különösen:

- a saját és más könyvtárak online katalógusát,
- a közös regionális katalógust,
- az országos központi katalógust (ha van ilyen) és más országok hasonló katalógusait,
- az adatbázisokat,
- a nyomtatott és elektronikus folyóiratokat,
- a nyomtatott és elektronikus könyveket,
- a multimédiás dokumentumokat,
- a különgyűjteményeket (térképeket, hangzóanyagokat, videókat, fotóarchívumokat ...),
- az adott könyvtár és mások visszamenőlegesen digitalizált dokumentumait,
- a World Wide Web egyéb információforrásait,
- az adat-, tény- és szoftvergyűjteményeket.

És mindezt attól függetlenül, hogy melyik forrás áll rendelkezésre a saját intézményben vagy távoli hozzáféréssel az interneten, esetleg könyvtárközi kölcsönzés és dokumentumszolgáltatás révén.

E források közül sokat már szolgáltatnak a könyvtárak webes interfészükön. De *Umberto Eco* következő polemikus megjegyzése, amelyet eredetileg a hagyományos könyvtáraknak címzett, a hibrid könyvtárakra is igaz: „*A katalógusokat, amennyire lehet, el kell egymástól különíteni: különös gondossággal kell elválasztani a könyvek katalógusát a folyóiratokétól és a folyóiratokét a tárgyi katalógustól, az új szerzemények katalógusát a régi gyűjteményétől*” [17].

Rendszerint még mindig különböznek egymástól a könyvtárak kínálta hozzáférési, rendszer- és hasz-

nálói interfésztípusok, a katalógusoktól, az adatbázisoktól, a kiadóktól stb. függően. Ezek gyakran elkülönített munkahelyeken találhatók, aminek számos technikai és szervezési oka van. Az információs pultnál ülő könyvtáros – és még inkább a használó – alig képes áttekinteni, illetve közvetíteni a rendelkezésre álló szolgáltatásokat. Nem elég, ha egyetlen HTML lapon közrebocsátunk egy jegyzéket a különböző információs kínálatok elérési lehetőségeiről és a vonatkozó webzsilipekről. Sok információszoftvert és könyvtár is ezt az utat választotta, de anélkül, hogy a különböző információforrások igazi integrációját megvalósította volna. A megoldás nem lehet egyetlen interfész és egyetlen rendszer, minthogy túl heterogének. Célunk az legyen, hogy lehetőleg kevés, integrált, webalapú elérést hozzunk létre a kiválasztott, magas színvonalú forrásokhoz. Tekintsük át az egyes lehetőségeket, és kezdjük a könyvtári katalógussal.

Az online olvasói katalógustól az információs zsilipig

Manapság a helyi katalógust egy webzsilipen keresztül érhetjük el. A hiperhivatkozások navigációs lehetőségeit azonban a webes OPAC-ok több megoldása egyszerűen elveti. A találatok, amelyeket jeleznek, a HTML-t csak mint „előre formált szöveget” tartalmazzák anélkül, hogy csatolást biztosítanának az adatbázis kapcsolódó címeihez vagy indextételihez. Lehetővé kellene tenni a hivatkozást az egyik találatról másokra, mégpedig csatolással a szerző, a cím kulcsszava, a tárgyi index, az osztályozási jelzet szerint. Még a testületekre vonatkozó tételek is, amelyeket alig keres valaki, hasznossá tehetők egy kattintással. Ezen információk legtöbbje hozzáférhető a helyi adatbázisban – éppen csak be kellene vonni őket csatolásként a perl scriptek segítségével, hogy egy új keresési scriptet indíthassunk el egy kattintással.

De mindenekeelőtt a webes OPAC-ok határozottan új minőséget kínálnak azáltal, hogy egy csatolás segítségével lehetővé teszik a hozzáférést a külső információkhoz: teljes szövegekhez, folyóirat-tartalomjegyzékekhez, a CD-ROM adatbázisok kivonataihoz, a folyóiratok elektronikus verzióihoz a kiadói szervereken, de képekhez, hangzó adatokhoz és videókhoz is. Ezen információforrások közül több digitálisan hozzáférhető a könyvtárban, vagy elérhető licenc birtokában, de még nincs összekötve az OPAC-kal. A helyi katalógus ezáltal átváltozhatna a hibrid könyvtárhoz vezető információs zsilippé. Vannak példák az ilyen fejlesztésre,

Dokumente: 1 - 20 von 31

Nr	Datenbank	Titel
1	IKAT	 Social Science Information Gateway
2	OPAC	 Social sciences in transition
3	OPAC	 Evaluating information
4	OPAC	 Modes of perceiving and processing information
5	OPAC	 Directory of social science information courses
6	OPAC	 Selective inventory of social science information and
7	OPAC	 World social science information directories
8	OPAC	 Directory of special libraries and information centers
9	OPAC	 Social science information
10	OPAC	 Social science information and public policy making
11	OPAC	 Evaluating information
12	OPAC	 Latin America
13	OPAC	 Political science, government, and public policy series
14	JADE	 Social Science Research Needs and New Information Technologies
15	JADE	 Global Society and Information Technology: Social Science

5. ábra

bár nem teljes körűek: a bielefeldi Egyetemi Könyvtár a katalógusban való keresést összekapcsolja a cikkek adataira (JADE), referátumokra (SilverPlatter), kiadók teljes szövegeire, a saját állományból visszamenőleg digitalizált könyvekre, webes forrásokra (IKA) és a Jason dokumentum-szolgáltatásra irányuló kereséssel [18] (5. ábra).

A könyvtár OPAC-ját a könyvtárhasználók naponta több ezerszer használják, míg a drága CD-ROM adatbázisokat viszonylag figyelmen kívül hagyják. A webes OPAC-ba való integrálás magával hozhatja az adatok intenzívebb használatát. A technikai megoldások megvannak, mint például a SilverPlatter ERL-je és az Ovid adatbázisok zsilipje. Mindkét megoldás csatolásokat tesz lehetővé a referenzinformációk és a konkrét állomány között.

Azok a könyvtárak, amelyek licencmegállapodást kötöttek kiadókkal az elektronikus folyóiratokra, többnyire azt tapasztalják, hogy a cikkekhez való közvetlen hozzáférés lehetőségével túl kevesen élnek. A könyvtárak az elektronikus címekről általában egy jegyzéket adnak közre a World Wide Webben betűrendben és témák, valamint kiadók szerint. Még ha az OPAC-ban csatolást létesítünk

is a címek és a kiadó szervere között – ahogy Oldenburgban tettük [19] –, alig számottevő a szolgáltatás iránti igény. Ha viszont az egyes cikkek bibliográfiai adatait az OPAC-ban referátumokhoz és teljes szöveghez elvezető csatolásokkal vegyítjük, biztosan jelentősen nőne az igény erre a szolgáltatásra. De aligha van olyan kiadó, amely kész lenne arra, hogy egyetlen könyvtárat rendszeresen ellásson a szükséges adatokkal.

Alternatívát jelentene, ha egy nagy konzorcium betáplálná az adatokat a bibliográfiai szolgáltató rendszerbe regionális vagy országos szinten, vagy ha mi magunk szereznénk meg az adatokat a kiadó szerveréről valamilyen robottal, mint amilyen pl. a Harvest. Ezt a második utat választotta az osnabrücki Egyetemi Könyvtár „Electronic Library” projektje [20]. Ez a könyvtár összegyűjti a kiadók folyóiratainak elérhető oldalait és a neten ingyen elérhető elektronikus folyóiratok adatait; ez néhány ezer címet jelent. Az OPAC adatbázissal való integrálás folyamán meg kell oldani az adatok következetességének problémáját is, ami nem egyszerű probléma, még olyan programok esetében sem, amelyek a csatolásokat ellenőrzik. Rendszeresen ellenőrizni is kell, hogy nem teljesen más informá-

ciókat gyűjt-e be a robot, mert időközben megváltozott a kiadó szerverének struktúrája. Ugyanez vonatkozik arra az esetre, amikor bármilyen webforrást illesztünk be az OPAC-ba, akár manuálisan, akár robot segítségével. Tulajdonképpen övnek is ettől mindenkit; van más megoldás helyette. A zsilipen történő keresésnél a keresőkérdéseket egyidejűleg megküldhetjük a WWW OPAC-nak és egy keresőgépnél vagy egy webindexnek. Ez nagyobb kiadások nélkül kivitelezhető. A metakeresők, de még a Karlsruhei Virtuális Katalógus [21] sikere is abban az egyszerű elvben rejlik, hogy scriptek segítségével több helyen végeznek egyidejű keresést.

Nem minden információforrás integrálható a szimultán tájékozódásnak ebbe a modelljébe. A szóba jöhető szolgáltatások száma túlságosan nagy. Csak az „Internet sleuth” [22] három ezer adatbázishoz kínál zsilipeket saját adatbázisában, így válhatott az internetes adatbázisok adatbázisává. Melegen ajánlom ezt a szolgáltatást bármelyik könyvtárosnak, aki a tájékoztatásban dolgozik. Az ehhez vezető csatolás nem hiányozhat egyetlen hibrid könyvtár honlapjáról sem.

Katalogizálási szabályok és a Dublin Core

Az elektronikus dokumentumok – különösen a webes források – feldolgozása során gondosan meg kell vizsgálnunk a költségtényezőket. A munkát leegyszerűsíthetjük, ha az anyaintézményeinkben dolgozó szerzőkkel elvégeztetjük az egyszerű katalogizálási munkát. A Dublin Core metaadat-elem-készletét nemzetközi szinten meglehetősen kiterjedten alkalmazzák, bár használata még nem széles körű. Már most is túl sok stíluslap (template) áll rendelkezésre a Dublin Core adatainak rögzítéséhez az interneten. Ne dolgozzunk ki saját módszert, inkább a bevált módszereket használjuk. Az, hogy az adatokat egyszerűen konvertáljuk-e a nemzeti MARC formátumba vagy saját formátumunkba, és változatlanul átemeljük az OPAC-ba, vagy pedig ellenőrizzük és kiegészítjük őket, az a rendelkezésre álló anyagi lehetőségektől és a költségektől függ.

Problémát jelentenek a katalogizálási szabályok. Ezek előírják, hogy egy kiadvány minden egyes kiadásáról külön rekordot kell készíteni. Ez aztán furcsa eredménnyel jár: a papír romlása miatt az állományunkból mikrofilmre veszünk egy régi könyvet, amelyről már készült egy rekord, aztán digita-

lizáljuk a mikrofilmet, és elektronikus kiadványként elhelyezzük dokumentumszerverünkön. Az eredmény négy rekord a tételről: az eredetiről, a meszterfilmről, a használati filmről és az elektronikus dokumentumról. Webes OPAC-unkban valószínűleg először a nem kölcsönözhető eredeti látszik majd, utolsóként pedig az elektronikus verzió, amelyet egy kattintással elérhetünk – feltéve persze, hogy a használó egészen odáig eljut a képernyőn. Úgy vélem, ebben az esetben sürgősen a meglévő szabályok pragmatikus módosítására van szükség.

Az információtól a szolgáltatásokig

A hibrid könyvtárban a web lehetőségeit még mindig alig használják ki a szolgáltatásokban. Sok könyvtár nyújt szolgáltatásokat interaktív webhelyeken keresztül, amelyek nagyobb költségek nélkül bevezethetők a saját könyvtárban is.

Az információkéréseket nemcsak telefonon vagy a könyvtárat bejárva lehet megválaszolni, de úgy is, hogy a webes űrlapot közvetlenül és automatikusan megküldi e-mailen a referenzskönyvtárosnak vagy más felelős munkatársnak. Nem kell attól tartani, hogy túl gyakran igénybe veszik majd ezt a szolgáltatást. A használatnak nem az a célja, hogy egy óra vagy egy nap alatt kapjon választ a kérdésre, hanem hogy a munkájával haladjon. Manapság az internetet használó olvasók sok kérdésre maguk is megtalálják a választ. A következő lépésben az információkeresők számára „ott kell referenzszolgáltatást nyújtunk, ahol éppen tartózkodnak, amikor egy-egy kérdés felmerül” [23]. A referenzszolgáltatásnak a hibrid könyvtárban interaktív távoli szolgáltatássá kell válnia, még akkor is, ha a használó a könyvtárban dolgozik, de fél elhagyni munkaállomását, mert más foglalhatja el a helyét, amíg a pulthoz odamegy. Többféle technika is van már „az éppen amikor szükséges” (just-in-time) referenzszolgáltatás kivitelezésére. Minden weboldalunkon, beleértve az adatbázis-zsilipek dinamikus weblapjait is, villódzó csatolás jelölheti, hogy a könyvtárhoz lehet fordulni a CuSeeMee vagy a Netmeeting révén egy másik böngészőablakban. Az online interaktív segítő szolgálatot helyileg is meg lehet indítani, de több könyvtár közösen is megszervezheti regionális vagy országos szinten, hogy 24 órás szolgáltatást lehessen nyújtani.

Vannak olyan könyvtári szolgáltatások is, amelyek a referenzskönyvtárosok munkáját váltják ki, vagy

éppen azt támogatják. A groningeni Egyetemi Könyvtárban kifejlesztett COBRA-rendszer a használó igényeinek megfelelő keresőstratégiára tesz javaslatot [24]. Ez a szakértői rendszer egyéni tanácsot ad, és mindenfajta referenzművet, könyvet, adatbázist, referáló és indexelő szolgáltatást ajánl egy több mint háromezer címet tartalmazó adatbázis alapján.

Az egyidejűleg használt zsilipek integrálásának fentebb ismertetett koncepciója mellett használóink és referenzes munkatársaink számára szükség van tudásbázisra vagy szakértői rendszerre is, hogy zsilipként szolgáljon a zsilipek felé, áthidalva az információs jártasság hiányosságait, és szükség szerint közvetítse a különböző forrásokat. Egy másik példa: a tudósnak már nem kell a lassú házi postán keresztül megküldenie könyvrendelési javaslatait a könyvtárnak, hanem a rendeléshez szükséges bibliográfiai információkat közvetlenül is megküldheti webürlapon az illetékes szakreferensnek.

Az információszolgáltatásban új lehetőségek nyílnak meg azáltal, hogy nemcsak az oktatói kar tagjai, hanem más használók közül is szinte mindenki elérhető e-mailen. Az új szerzemények jegyzékét tematikus bontásban meg lehet küldeni az előfizetőknek anélkül, hogy ez pluszmunkával terhelné a könyvtárat. Így lehet az egyéni használók igényeihez szabott kurrens tartalomjegyzék-információkat is terjeszteni. Más automatikus SDI-szolgáltatásokat is el lehet juttatni a használókhoz. Végül költségeket lehet megtakarítani azzal, ha a kölcsönzési részleg késedelmi figyelmeztetéseit automatikusan és késedelem nélkül e-mailen küldi meg.

A szolgáltatások egy fontos területe nincs teljesen a kezünkben, mert csak együttműködéssel valósítható meg. A könyvtárközi kölcsönzésre gondolok, vagy ahogy a hibrid könyvtárban nevezzük, a dokumentumszolgáltató rendszerre.

Dokumentumszolgáltatás és a SUBITO

Németországban olyan dokumentumszolgáltató rendszer működik, amely öt különböző elérési rendszerből áll. Bár a SUBITO tervezésének kezdeti szakaszában személyesen részt vettem, be kell vallanom, hogy csak nemrég adtam fel az első megrendelést a DBI SUBITO elérési rendszerén keresztül [25]. Döbbenetes élmény volt. Mivel a

keresett folyóiratcikkre hiányosak voltak az információim, kikértem először a cikk adatait a Current Contents Database-ből. Az adatokat vágólappra másoltam, és elküldtem a DBI elérési rendszerének. A fáradságos regisztráció és a jelző megszerzése után megkereshettem a folyóiratot az országos adatbázisban. Egy hosszú listából, amely alig értelmezhető állományadatokat tartalmazott, kiválasztottam egy nagykönyvtárat, majd némi munkával beillesztettem a cikk adatait a vágólappról egy űrlapba, végül pedig elküldtem a megrendelést. Az ezután kapott e-mailek rejtélyesek voltak, és érthetetlennek bizonyultak. Az első a megrendelés nyugtázásaként értelmeztem, a második azt közölte, hogy a dokumentumot hamarosan megkapom. A harmadik bizonyára maga a dokumentum volt. Mindegyik e-mail úgy nézett ki, mint a dokumentumszolgáltató munkaállomás által automatikusan generált „levél”, számos numerikus kódot tartalmazott, üdvözlés nélkül indult, és elbúcsúzás nélkül zárult. A dokumentum mellékletként érkezett, amelyet egyik böngészőmmel sem tudtam kinyitni. Amikor a fájlba egy programszerkesztővel betekintettem, láttam, hogy csupán néhány bájt a terjedelme, és nem tartalmazza a várt többoldalas TIF fájl megabájtoit. Ahogy javasolták, elküldtem panaszomat a megadott címre, hogy a TIF fájl valószínűleg megsérült, kérve az ismételt szállítást. Azóta sem hallottam semmit a SUBITO-tól, számlát sem kaptam. A példa remélhetőleg egyedi, de mindenképpen nagyon tanulságos.

További problémát jelent a SUBITO-nál az azonosítás. Ha a kiadóktól és adatbázis-szolgáltatóktól egyszerű elérési eljárásokat várunk el a domaineken keresztül, magunk sem használhatunk olyan rendszereket, amelyek tele vannak bonyolult belépési procedúrákkal, többszörös jelszókat igényelnek, ráadásul az egész bonyolult kuszaságnak egyetlen nevet adunk.

Elképzelésem szerint a hibrid könyvtár használóbarát szolgáltatása valami egészen más: a helyi webes OPAC-on keresztül (amely más helyi könyvtárak állományát is feltárja) egyszerű belépést kell biztosítani a regionális és országos dokumentumrendelési és -szolgáltatási rendszerbe. A helyi könyvtár használói kódjának elégnek kell lennie az azonosításhoz, a cikkek és folyóiratok adatait azonnal át kell adni a rendelési rendszernek. A SUBITO-n belül a JASON és GBV szolgáltatás konfigurációja és struktúrája közelít ehhez a rendszerhez.

A dekódolásról és konvertálásról: a digitális archívumok

Tekintsünk húsz vagy száz évre előre! Olyan problémával fogunk szembesülni, amelyet Jose Luis Borges már körülbelül hatvan éve megjósolt: *„Ötszáz évvel ezelőtt az egyik felső hatszög fő-könyvtárosa talált egy könyvet, amely ugyanolyan zavaros volt, mint a többi, de majdnem két oldalon keresztül összefüggő sorok voltak benne. Leletét megmutatta egy vándormegfőjtőnek, aki azt állította, hogy portugálul van írva, mások viszont azt, hogy jiddisül. Majd egy évszázadba telt, mire azonosították a nyelvet: a guaraninak egy szamojéd-lítván ága, a klasszikus arab ragjaival”* [26].

Ma ezt úgy mesélnénk el, hogy 2009-ben a lipcsei Deutsche Bücherei restaurátor-műhelyének munkatársa sikeresen dekódolt egy Microsoft Winword 8.0-s formátumú fájlt a könyvtár dokumentumszerverén egy virtuális Windows98 gép segítségével, és olvashatóvá tette. Hogy ez valóban sikerülhet-e száz év múlva, senki sem tudhatja. A digitális dokumentumok hosszú távú megőrzése olyan nyomasztó gond, amelyet a virtuális könyvtár még nem oldott meg. A siker esélye nagyobb, ha különböző formátumokban őrizzük meg és tároljuk a szervereinken a fájlokat. Senki sem tudja, hogy száz év múlva a Postscript Level 2 vagy a PDF Acrobat 4.0, esetleg a Winword 8.0 lesz könnyebben konvertálható és dekódolható. Ebből az következik, hogy ha könyvtárunkban fontos elektronikus dokumentumok gyűjteményét hozzuk létre például az intézményünk kiadványaiból, soha ne töröljük a forrásformátumot, miután konvertáltuk egy másik formátumba. A mai html, sgml és a jövőbeni xml fájlokat biztosan el tudja majd olvasni egy programozó, akinek van egy 1999-es kézikönyve, és meg tud írni egy megfelelő konvertáló programot. Mi legyen azonban a többi formátummal, és azokkal, amelyekkel Bill Gates még meglep bennünket a jövőben? Senki sem feltételezheti biztonsággal, hogy a nemzeti könyvtár megoldja majd a fájlok dekódolásának összes problémáját. A problémákat csak a tudományos könyvtárak együttműködése oldhatja meg.

Projektek támogatásától a hibrid könyvtár megtervezéséig

A digitális archívumok problémájával végére is értünk a hibrid könyvtár napi rutintevékenységeinek. Lezárásképpen még kitérek az országos

könyvtárpolitikára. Arnoud de Kemp, a Springer kiadó menedzsere mondta egy konferencián: „Túl sok a szakmai társaságok, kiadók, könyvtárak és könyvkereskedők számára készülő kutatási és fejlesztési projekt” [27]. Németországot tekintve azt mondanám, hogy túl sok költséges projekt zajlik, amelyek haszna ügyfeleink szempontjából kétséges, és ezek a projektek nem működnek együtt egymással; ellenkezőleg, versengenek egymással. Németországban nem készültek egyeztetett és szakmailag megalapozott tervek a hibrid könyvtár fejlesztésére.

Természetesen a tervezéshez elég tanulmány és publikáció készült. Az Oktatás- és Kutatásügyi Minisztérium, a Német Kutatási Társaság (DFG) és a Tudományos Tanács számos ajánlást és programot dolgozott ki. A koordináció és a konkrét tervkoncepció azonban még várat magára. Erre a szövetségi rendszer sem lehet mentség. Túl gyakran fordul elő, hogy a bizottságok szövetségi szinten ugyanazokat a kérdéseket tárgyalják meg. A „Global Info” programot [28], amely most „The German Digital Library Project” néven fut, szövetségi szinten finanszírozzák. Ezzel párhuzamosan a DFG-nél zajlik a „Deployed Digital Research Library” támogatása, amelynek három különálló programja van.

Mindezek a kezdeményezések párhuzamosan léteznek. A támogatott projekteket tulajdonképpen nem koordinálják, és nem ellenőrzik. Ezért aztán nem világos, hogy például a régi egyiptomi szótárak digitalizálásának vagy a hidegháborús idők „Black Channel” című televíziós programjának dokumentálása miért fontos eleme a „Deployed Digital Research Library”-nek. Kézenfekvő, hogy még több koordinációra van szükség, de mindelelőtt gyakorlatiasabb koncepciókat kell kidolgozni a felhasználók szükségleteinek megfelelően.

A német tudományos fejlesztéssel kapcsolatos és legújabb külföldi kritikai észrevételek a minisztérium és a DFG könyvtárfejlesztési törekvéseire is igazak: nem elég programokat indítani, aztán pedig várni és reménykedni, hogy majd beérkeznek a megfelelő pályázatok. A hibrid könyvtárhoz szükséges infrastruktúra megtervezését és megvalósítását nem lehet a véletlenre bízni. Azokat, akik a hibrid könyvtár fejlesztésén dolgoznak, kifejezetten fel kell kérni, hogy vállalkozzanak a szükséges projektekre, és meg kell követelni, hogy együttműködjenek egymással, és dolgozzák ki a szakmai tervezéshez szükséges eljárásokat.

Brit kollégáink bebizonyították, hogy ez lehetséges. A „e-lib” program harmadik fázisában [29] a hibrid könyvtár koncepcióját követik, amelynek fő célja az információs források és a tudós kutatómunkájának az integrálása. Míg az USA-ban a National Science Foundation által finanszírozott „Digital Library Initiative” [30] elsősorban a kutatásra és az új technológiára koncentrál, a brit program a gyakorlati megvalósításra összpontosít, ezért egyszerre látónoki és gyakorlatias.

Zárszó

Az utolsó szót hadd mondja ki Jorge Luis Borges: „Az istentelenek azt állítják, hogy a Könyvtárban az esztelenség a törvényszerű, és hogy az ésszerűség ... szinte csodálatos kivétel” [31].

Előadásomban nem akartam tiszteletlen lenni. Ellenkezőleg: a meglévő, nem egészen tökéletes megoldások kritikája közelebb kell, hogy vigyen bennünket Borges paradicsomához, amelyet sajátos könyvtárként képzelt el; számunkra talán ez az ideális virtuális könyvtár, amely egyben hibrid is. Az az érzésem, hogy a könyvtárosok manapság visszariadnak a nyílt kritikától. A korábbi időkben gyakran kerestek pénzt is briliáns és maró irodalmi kritikus munkájukkal. Most megint kritikusokká kell válnunk – az interneten és azon keresztül is.

Irodalom

- [1] BORGES, Jorge Luis: Bábeli könyvtár. Ford. Boglár Lajos. = A titkos csoda. Elbeszélések. Budapest, Európa, 1986. p. 105–106.
- [2] Stern – 1997. jún. 19.
- [3] HILBERER, Thomas: Was ist eine Virtuelle bibliothek? <http://www.uni-duesseldorf.de/ulb/virtdef.html>
- [4] Microsoft Encarta Enzyklopädie 1998. „virtuell” szócikk.
- [5] KOSTER, Martijn: Robot Exclusion Standard. <http://info.webcrawler.com/mak/projects/robots/norobots.html> és <http://www.kollar.com/robots/html>
- [6] <http://promo.net/pg> és <http://gutenberg.aol.de/gutenb.htm>
- [7] <http://www.digitale-bibliothek.de>
- [8] Hochschulentwicklung durch neue Medien – Vision 2005. BIG – Bildungswege in der Informationsgesellschaft – Bertelsmann Stiftung, Gütersloh: 1999.

- [9] 3. ábra: To publish and perish. = Policy Perspectives, 7. köt. 4. sz. 1998. <http://www.arl.org/scomm/pew/pewrept.html>
4. ábra: Frankfurter Allgemeine Zeitung, 1999. nyár.
- [10] <http://www.library.yale.edu/consortia/statement.html>
- [11] <http://cwis.kub.nl/~dbi/english/license/licprinc.htm>
- [12] <http://www.kb.dk/guests/intl/liber/news/981116.htm>
- [13] <http://www.arl.org/sparc>
- [14] HESELTINE, Richard: The future of subject resource gateways. Proceedings of the Library Strategy Workshop. Bristol: JISC, 1998.
- [15] BORGES, i.m. p. 107.
- [16] Informationsinfrastruktur im Wandel – Herausforderungen für die Hochschulen und ihre Informations- und Kommunikationseinrichtungen. Thesen der gemeinsamen Arbeitsgruppe. – BIS, Oldenburg: 1998.
- [17] ECO, Umberto: Die Bibliothek. München: Hanser, 1987, p. 15. (Az olasz eredetűnek – De Bibliotheca. = Sette anni de desiderio. Milano: Bompiani, 1983. p. 237–250. – nincs magyar fordítása, az itt szereplő magyar fordítás a szerző angol fordítása és az olasz eredeti alapján készült. – A ford.)
- [18] <http://www.ub.uni-bielefeld.de>
- [19] <http://www.bis.uni-oldenburg.de/cgi-bin/nph-gj.pl?fachdef=bio#bio>
- [20] <http://elib.uni-osnabrueck.de>
- [21] <http://www.ubka.uni-karlsruhe.de/kvk.html>
- [22] <http://www.isleuth.com>
- [23] LIPOW, Anne G.: Serving the remote user: reference service in the digital environment. <http://www.csu.edu.au/special/online99/proceedings99/200.htm>
- [24] <http://www.ub.rug.nl/html/cobra.html>
- [25] http://www.subito-doc.de/infos/zugaenge/zugaenge_index.html
- [26] BORGES, i.m. p. 104–105.
- [27] DE KEMP, Arnoud: Real oder Virtuell? Erfahrungsbericht über die Entwicklung und Nutzung von elektronischen Bibliotheken aus dem Springer-Verlag. = Service im Wandel. 27. Arbeits- und Fortbildungstagung der AspB/Sektion 5 im DBV. – Karlsruhe: AspB, 1999. p. 127.
- [28] <http://www.global-info.org>
- [29] <http://www.ukoln.ac.uk/services/elib>
- [30] <http://www.dli2.nsf.gov>
- [31] BORGES, i.m. p. 109.

Beérkezett: 2001. I. 23-án.

Fordította: Hegyközi Ilona

Jánszky Lajost gyászolja...

... volt munkahelye,

Az OMIKK vezetése és szakszervezete mély fájdalommal tudatja, hogy életének 79. évében elhunyt kiváló kollégánk, Jánszky Lajos vegyészmérnök. Szakmai pályafutásának főbb állomásai:

- 1950–1957 – a Műszaki Dokumentációs Központ és az OMK különböző vezetői munkakörei;
- 1957–1963 – az OMK, illetve OMKDK főigazgatója;
- 1964–1981 – az OMFB, illetve a NIMDOK vezető munkatársa;
- 1982–1993 – az OMIKK főosztályvezetője, kiadói igazgatója;
- 1960–1964 – a FID alelnöke.

Meghatározó szerepet játszott az OMIKK dokumentációs és szakirodalmi feltáró-szolgáltató tevékenységének kifejlesztésében. Nevéhez fűződik a szakirodalmi tájékoztatók és a műszaki lapszemlék elindítása, terjesztésük megszervezése.

Nagy tudású, impulzív és szeretetteljes egyéniségére az OMIKK munkatársai meleg szívvel gondolnak vissza.

... az egykori munkatárs és barát,

A hír kegyetlen. Elvesztettünk egy embert, akinek sokat köszönhetünk a jelenlegi Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtárban. Hiszen itt élt és dolgozott munkás élete legnagyobb részében.

Emberként szerettük, értékeltük. Mindenki, aki ismerte. És ismerte őt mindenki, mint ahogy ő is ismert mindenkit. Közvetlen volt, és harcolt mindenkiért. Saját magával is és másokkal, a vezetőkkel is, ha kellett.

Szakmailag minden tudott. Elindította az intézeti oktatást, amit máshol is elismertek. Eredményesen dolgozott a műszaki könyvtárak hálózatának kiépítésén. Folyóiratot alapított. Sokat publikált. Szakbibliográfiákat szerkesztett. Élen járt a dokumentációs munka különféle válfajainak meghonosításában. Javaslatának életrevalóságát sok tevékenységünk ma is visszaigazolja.

Figyelemmel kísért mindent, ami a szakma világában történik, ami javunkra fordítható. Ezért ápolta a FID-hez fűződő kapcsolatainkat is. Harcolt és küzdött – olykor az „illetékesek” meggyőzésével, olykor anélkül – a nemzetközi kapcsolatokért, a hazai eredmények külföldi elismertetéséért.

Jó volt vele lenni és dolgozni. Erre emlékezünk.

B. S.

... és a TMT szerkesztősége.

Jánszky Lajos 1954-ben alapította meg folyóiratunk elődjét, a Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatóját. E kiadvány célja volt: „szakmai közleményekkel, módszertani cikkekkkel hatóhatós segítséget nyújtani a szakkönyvtárosoknak”. Ehhez etalonként már akkor is a szakmai világszínvonal szolgált, ami azokban az években nem volt merészség nélküli vállalkozás.

Alapító főszerkesztőnk 1963-ban tájékoztatóját egy fokkal magasabb szintre – profiszintre – léptette TMT címen. Egyszersmind meghatározta profilját is. Ekként:

- a szakkönyvtári munka elemzése a hatékonyság növelése érdekében;
- a szakirodalmi tájékoztatás gépesítésének és automatizálásának problémaköre;
- az ETO továbbfejlesztése, más osztályozási rendszerek elméletével való foglalkozás;
- a műszaki tájékoztatás szakkaderképzése és továbbképzése;
- a műszaki fordításügy;
- a műszaki tudományos kisfilmek dokumentációjának és információjának problémaköre;
- a vásárokról, kiállításokról, kongresszusokról, konferenciákról szóló szervezett információ megteremtése;
- a szaksajtó és szakkönyvkiadás;
- a műszaki tájékoztatás színvonalproblémái.

Egy-két napjainkban közkeletű értelmezéssel kiegészítve, ma sem lehetne átfogóbb profilmeghatározást adni a Jánszky-féle majdnem negyvenévesnél. A gyász idején legyen mindez tanúságtétele annak, hogy halottunk életvégi számadásaiban bizvást mondhatta el magáról: „non omnis moriar”.